

ΦΛΥΑΡΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΡΓΕΙΑ. Η «ΔΙΑΧΥΤΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ» ΣΤΟ ΜΕΤΑΦΟΡΝΤΙΣΜΟ

PAOLO VIRNO

1. Πραγματεία περί παθών

Στη βάση της κουλτούρας των μέσων ενημέρωσης υπάρχουν ψυχικές καταστάσεις, συμπεριφορές, συναισθηματικές τάσεις, με τις οποίες ο ηθικός στοχασμός έχει διά μακρών ασχοληθεί. Ο Αυγουστίνος, ο Μονταίν, ο Πασκάλ, ο Λαροσφουκώ έγραψαν σελίδες που θα μπορούσαν κάλλιστα να περιέχονται σε ένα εγχειρίδιο οδηγιών για στελέχη της τηλεόρασης. Πρόκειται όμως για σελίδες τις οποίες οι συγγραφείς αυτοί αφιερώνουν στις αδυναμίες του χαρακτήρα, στις χειρότερες πτυχές της ατομικής και συλλογικής διαγωγής: λήθη εαυτού, αστάθεια, επιπολαιότητα, ανικανότητα συγκέντρωσης και προσήλωσης κ.λπ. Η βιομηχανία της επικοινωνίας προϋποθέτει μία «πραγματεία περί παθών» γεμάτη αποχρώσεις· αλλά η πραγματεία αυτή, εκ πρώτης όψεως, φαίνεται να περιλαμβάνει μόνο ή κυρίως κακά πάθη, κατακριτέα συναισθήματα, ποταπές συμπεριφορές. Είναι πραγματικά έτσι;

Ας απλουστεύσουμε το ερώτημα στο έπακρο. Η «διάχυτη» (ή, όπως επίσης λέγεται, «διά βίου») εκπαίδευση που έχει ως κέντρο βάρους τα νέα ΜΜΕ, κατα-

Ο Paolo Virno διδάσκει πολιτική φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο της Cosenza. Πρόσφατα δημοσιεύτηκε το βιβλίο του *Multitude: Between Innovation and Negation*, Semiotext(e), Λος Άντζελες 2008.

λαμβάνει το χώρο που εκτείνεται μεταξύ ενός «όχι πλέον» και ενός «όχι ακόμα». Δεν υπάρχει πλέον ένας ιστός παγιωμένων παραδόσεων, ικανός να προστατεύσει την ανθρωπινή πρακτική από το αστάθμητο και το συγκυριακό· δεν υπάρχει ακόμα η «κοινότητα όλων εκείνων που δεν μπορούν πλέον να υπολογίζουν σε καμία εκ των προτέρων καθορισμένη κοινότητα» (Bataille). Το να κατοικείς σε αυτό το χώρο απαιτεί σημαντική προσπάθεια προσαρμογής, ευελιξία, ετοιμότητα αντανάκλαστικών. Ε, λοιπόν, πολλές από τις κλίσεις που η ηθική φιλοσοφία είχε κρίνει με αυστηρότητα, υπογραμμίζοντας τον αποπροσανατολιστικό ή νοσηρό χαρακτήρα τους, φαίνεται να είναι πολύτιμα προαπαιτούμενα για να προσαρμοστεί κανείς με ευλυγισία και ετοιμότητα στη «γη του κανενός» που εγκλείεται ανάμεσα στο «όχι πλέον» και στο «όχι ακόμα». Ορισμένα κατακριτέα συναισθήματα καθίστανται πηγές γνώσης, με άλλα λόγια εργαλεία εκμάθησης και πειραματισμού. Η σκοτεινή πλευρά της ηθικής αποκτά αύξουσα επιστημολογική σημασία, καθώς μας βοηθά να καταλάβουμε (και άρα να αντιμετωπίσουμε) τη διαρκή μεταβλητότητα των λειτουργικών προτύπων και των τρόπων ζωής. Η αστάθεια, η επιπολαιότητα, ο καιροσκοπισμός καθιστούν δυνατή την απόκτηση νέων αντιληπτικών ικανοτήτων· την απορρόφηση των κραδασμών του απρόβλεπτου· τον καλύτερο προσανατολισμό μέσα σε άγνωστα εδάφη. Η «πραγματεία περί παθών» που ενυπάρχει στην υλική λειτουργία των μέσων αξίζει μια προσέγγιση χωρίς πάθος: αποτελεί, κατά πρώτο λόγο, μια εργαλειοθήκη. Τα εργαλεία αυτά είναι βεβαίως στοιχειώδη και προσωρινά, αλλά συμβάλλουν στη σκιαγράφηση πρωτόγνωρων μορφών εμπειρίας.

Για το μετασχηματισμό ανάρμοστων ηθικών τάσεων σε επιστημολογικές αρετές (ή, εάν προτιμάτε, σε τεχνικές ικανότητες) μπορούμε να δώσουμε ένα παράδειγμα εξετάζοντας δύο γνωστότατα, όσο και κακόφημα, φαινόμενα της καθημερινής ζωής: τη φλυαρία, με άλλα λόγια μια ομιλία χωρίς σπονδυλική στήλη, αδιάφορη προς τα περιεχόμενα, η οποία περνάει πάνω από τα πράγματα χωρίς να τα αγγίζει, μεταδοτική και ασυγκράτητη· και την περιέργεια, δηλαδή την ακόρεστη πείνα για το νέο ως νέο.

2. Ένα υποκείμενο φλύαρο και αδιάκριτο

Πάθη κατεξοχήν τηλεοπτικά,² η φλυαρία και η περιέργεια αναλύθηκαν σε βάθος από τον Μάρτιν Χάιντεγκερ στο *Είναι και χρόνος* (παράγραφοι 35 και 36). Δεν είναι δυνατό να κάνουμε εδώ εκτενή αναφορά σε αυτή τη διάσημη ανάλυση. Ας αρκεστούμε να επισημάνουμε ότι θα κάνουμε μια εργαλειακή και χαλαρή χρήση της. Τόσο χαλαρή, που τα λόγια του Χάιντεγκερ θα χρησιμοποιηθούν μερικές φορές ενάντια στον ίδιο το Χάιντεγκερ. Για να αρχίσουμε, δύο σύντομες νύξεις για το θεματικό πλαίσιο στο οποίο τοποθετείται η εξέταση των τηλεοπτικών παθών.

Στο *Είναι και χρόνος*, η φλυαρία και η περιέργεια επιστρατεύονται ως τυπικές εκδηλώσεις της «μη αυθεντικής ζωής». Αυτή η τελευταία χαρακτηρίζεται από την κομφορμιστική ισοπέδωση κάθε αίσθησης και κάθε κατανόησης. Σε αυτήν, κυριαρχεί αδιαφιλονίκητα η απρόσωπη αντωνυμία «τις»:³ λέγεται, γίνεται, πιστεύεται αυτό ή το άλλο πράγμα. Το «τις» είναι ανώνυμο και διεισδύει παντού. Τρέφει καθησυχαστικές βεβαιότητες, διαδίδει απόψεις που ήδη πάντα όλοι συμμερίζονται. Είναι το υποκείμενο χωρίς πρόσωπο της τηλεοπτικής επικοινωνίας. Εγκαθιδρύει αυτό το «δημόσιο ερμηνευτικό καθεστώς», στο εσωτερικό του οποίου αναπτύσσεται η καθημερινότητα της μαζικής κοινωνίας. Περιττό να προσθέσουμε ότι είναι ακριβώς το «τις» και μόνο αυτό που τρέφει τη φλυαρία και αποχαλινώνει μια περιέργεια ακόρεστη και ασυγκράτητη.

Δεύτερη συνοπτική παρατήρηση. Το φλύαρο και αδιάκριτο «τις» αποκρύπτει, ή παραμορφώνει, το καθοριστικό (αυθεντικό, ακριβώς) γνώρισμα της ανθρωπίνης ύπαρξης: το «είναι εν κόσμω». Πράγματι, το να ανήκεις στον κόσμο δεν σημαίνει να τον στοχάζεσαι με ουδέτερο τρόπο. Αυτό το αναπόδραστο ανήκειν προϋποθέτει, αντίθετα, μια πρακτική ανάμιξη, μια δραστηριότητα χειρισμού, μία επιμελή μέριμνα. Θα μπορούσαμε να πούμε: η αυθεντική ζωή, δηλαδή η σύμφωνη με το πραγματικό «είναι εν κόσμω», βρίσκει την προσήκουσα έκφρασή της στην *εργασία*. Ο κόσμος είναι, πάνω απ' όλα, ένας κόσμος-εργοτάξιο, ένα σύνολο μέσων και παραγωγικών σκοπών, το θέατρο (και το αντικείμενο) μιας γενικής ετοιμότητας προς εργασία. Κατά τον Χάιντεγκερ, όποιος φλυαρεί και παραδίδεται στην περιέργεια, δεν εργάζεται· εκτρέπεται από την εκτέλεση ενός καθορισμένου καθήκοντος· έχει αναστείλει ή κατασιγάσει την «επιμελή μέριμνα». Το «τις», εκτός από ανώνυμο, είναι και *οκνηρό*. Η ανεύθυνη επιπολαιότητά του διαδίδεται από τη στιγμή που συμπεριφερόμαστε ως θεατές του κόσμου. Σε αυτήν την περίπτωση, ο κόσμος-εργοτάξιο παραχωρεί τη θέση του σε έναν πλασματικό κόσμο-θέαμα. Η απόδραση από την κατάρα του «τις» δεν είναι τίποτε άλλο από την *επιστροφή στην εργασία*, με άλλα λόγια από μια συνειδητή επανιδιοποίηση του πραγματιστικού και παραγωγικού «είναι εν κόσμω».

Στις παρατηρήσεις αυτές, θα ήθελα να επισημάνω τη δύναμη, τις chances⁴, τον λανθάνοντα πλούτο της υποτιθέμενης «μη αυθεντικής ζωής». Σε τι ακριβώς συνίσταται, πράγματι, η εμπειρία του φλύαρου και του περιέργου; Είναι μόνο απώλεια και πτώση, ή μήπως προοιωνίζεται επίσης ένα ενδεχόμενο κέρδος και μία παράδοξη οδός σωτηρίας; Σε ποιο βαθμό το «τις» μάς επιτρέπει να διαβλέψουμε το περίγραμμα μιας νέας δημόσιας σφαίρας, αρκετά διαφορετικής από την τωρινή, αυτήν που συμπίπτει με τους διοικητικούς μηχανισμούς του κράτους; Ακόμη περισσότερο: είναι άραγε αλήθεια ότι η φλυαρία και η περιέργεια παραμένουν

αυστηρά εκτός των ορίων της εργασίας, στο χρόνο του ρεμβασμού και της αδράνειας; Μήπως πρέπει αντίθετα να υποθέσουμε ότι αυτές οι στάσεις έχουν γίνει ο άξονας της σύγχρονης παραγωγής, της αποκαλούμενης μεταφορντικής ή άυλης, στην οποία κυριαρχεί το επικοινωνιακό πράττειν και αποκτά μέγιστη αξία η ικανότητα να τα βγάζεις πέρα μέσα σε διαρκείς καινοτομίες;

3. Παραγωγικότητα της φλυαρίας

Η φλυαρία μαρτυρεί τον προεξάρχοντα ρόλο της κοινωνικής επικοινωνίας, της ανεξαρτησίας της από κάθε δεσμό ή προαπαιτούμενο, την πλήρη *αυτονομία* της: αυτονομία από προκαθορισμένους σκοπούς, από σαφώς περιγεγραμμένες εργασίες, από την υποχρέωση πιστής αναπαραγωγής της πραγματικότητας. Στη φλυαρία, εξασθενεί κραυγαλέα η καταδηλωτική αντιστοιχία μεταξύ λέξεων και πραγμάτων. Ο λόγος δεν απαιτεί πλέον μια εξωτερική νομιμοποίηση, την οποία να του παρέχουν τα συμβάντα στα οποία αναφέρεται. Αποτελεί ήδη αυτός ο ίδιος ένα *συμβάν*, το οποίο δικαιολογείται από μόνο το γεγονός ότι συμβαίνει. Γράφει ο Χάιντεγκερ: «Δυνάμει της μέσης κατανόησης που η εκφρασμένη γλώσσα φέρει μαζί της, ο επικοινωνών λόγος [...] μπορεί να γίνει κατανοητός και χωρίς εκείνος που ακούει να τοποθετείται στην αρχική κατανόηση αυτού, για το οποίο ομιλεί ο λόγος».⁵ Και παρακάτω: «η φλυαρία είναι η δυνατότητα να τα κατανοείς όλα χωρίς καμία προκαταρκτική ιδιοποίηση του πράγματος που κατανοείται».

Για τον Χάιντεγκερ, υπάρχει μια στενή συγγένεια μεταξύ του αυθεντικού «είναι εν κόσμω», πάντοτε πολυάσχολου και εργώδους, και της γλωσσικής αναφορικότητας. Το *σημείο* καταδηλώνει τον κόσμο ως ένα σύνολο χρησιμοποιήσιμων μέσων· ο λόγος [discorso] αφορά, κατά κανόνα, κάτι που απαιτεί μια σοβαρή και επιμελή ενασχόληση. Μόνο όταν υπερισχύει η μη αυθεντικότητα της φλυαρίας, η γλώσσα παύει να επιτελεί το έργο της, που συνίσταται στη λειτουργική αντανάκλαση υφιστάμενων καταστάσεων πραγμάτων, και αποκαλύπτει μια ιδιοσυστασία *κατασκευαστική* και *αυθαίρετη*. Ή, υπό τη μορφή ενός ευφυολογήματος: μόνο στην ανώνυμη και κοινότοπη αγόρευση του «τις» αποκτούν μια ενορατική προφάνεια ορισμένες θέσεις του Σωσσύρ και του Πιαζέ.

Η φλυαρία διαψεύδει και καταρρίπτει το παράδειγμα [paradigma] της αναφορικότητας. Η κρίση του παραδείγματος αυτού βρίσκεται στη ρίζα των ΜΜΕ (και της πολιτιστικής βιομηχανίας στο σύνολό της). Αφού οι αποφάνσεις χειραφετούνται από το βάρος της ευθύνης να αντιστοιχούν σημείο προς σημείο προς το μη γλωσσικό κόσμο, αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μπορούν να πολλαπλασιάζονται επ' άπειρον, γεννώντας ή μια την άλλη. Γράφει ο Χάιντεγκερ: «Ακριβώς επειδή ο λόγος απώλεσε, ή

ποτέ δεν απέκτησε, την αρχική σχέση με το ον περί του οποίου ομιλεί», αυτό που μετρά είναι «η διάδοση και η επανάληψη του λόγου καθεαυτού». Διάδοση και επανάληψη: δραστηριότητες, ακριβώς, που χαρακτηρίζουν κατεξοχήν τα ΜΜΕ. Η φλυαρία, καθώς στερείται μιας εξωγενούς αναφοράς, είναι *αθεμελίωτη*. Αυτή η απουσία θεμελίου εξηγεί τον ασταθή, και ενίοτε κενό, χαρακτήρα της καθημερινής διάδρασης· εξηγεί δηλαδή αυτή την αίσθηση ένδειας που μας δημιουργείται ακριβώς όταν βρισκόμαστε στο κέντρο πολλαπλών επικοινωνιακών ροών. Ωστόσο, η ίδια απουσία θεμελίου επιτρέπει ανά πάσα στιγμή τον πειραματισμό και την επινόηση νέων λόγων. Εν ολίγοις: αν η επικοινωνία δεν διαβιβάζει πλέον εμπειρίες άξιες λόγου, συνιστά όμως το ενδεδειγμένο όργανο για να δημιουργηθούν άλλες, καινοφανείς εμπειρίες. Η φλυαρία είναι ένα *ηχητικό υπόστρωμα*: καθεαυτή ασήμαντη, (σε αντίθεση με θορύβους που συνδέονται προς ιδιαίτερα φαινόμενα, όπως μία μοτοσικλέτα που περνάει, ένα τραγούδι, ένα κομπρεσέρ), προσφέρει όμως τον καμβά από όπου μπορούμε να εξάγουμε σημαίνουσες παραλλαγές, ασυνήθιστες τροποποιήσεις, απρόβλεπτους συνδυασμούς. Η φλυαρία δεν *αναπαριστά* κάτι, αλλά ακριβώς γι' αυτό το λόγο μπορεί να *παραγάγει* τα πάντα.

Από τη γέννηση της μεγάλης βιομηχανίας μέχρι και το τέλος της εποχής του φορντισμού-τείλορισμού, η παραγωγική διαδικασία υπήρξε *σιωπηλή*. Όποιος δούλευε, σιωπούσε. Αρχίζε κανείς να «φλυαρεί» μόνο μετά την έξοδο από το εργοστάσιο ή το γραφείο. Η κύρια καινοτομία του μεταφορντισμού είναι ότι «έστρωσε τη γλώσσα στη δουλειά». Η κοινωνική επικοινωνία έγινε η πρώτη ύλη, το όργανο, και συχνά το τελικό αποτέλεσμα της σύγχρονης παραγωγής. Εδώ χρειάζεται προσοχή: από τον εργαζόμενο δεν απαιτείται ένας συγκεκριμένος αριθμός τυποποιημένων φράσεων, αλλά ένα επικοινωνιακό πράττειν άτυπο, εύπλαστο, ικανό να αντιμετωπίσει τα πλέον διάφορα ενδεχόμενα. Αυτό που κινητοποιείται δεν είναι η *parole*, αλλά η *langue*.⁶ Η ίδια η γλωσσική *ικανότητα*, και όχι κάποια ειδική εφαρμογή της. Η ικανότητα αυτή, δηλαδή η γενική δυνατότητα άρθρωσης κάθε είδους αποφάνσεων, προσλαμβάνει μια ιδιαίτερη εμπειρική σημασία στη φλυαρία των ΜΜΕ. Πράγματι, εκεί δεν μετρά τόσο «τι πράγμα λέγεται», όσο το «να μπορείς να λες» απλά και μόνο. Τα ΜΜΕ εκθέτουν, σε συγκεντρωμένη μορφή, αυτό το επικοινωνιακό πράττειν (μη αναφορικό, αλλά κατασκευαστικό) που διαδραματίζει ένα ρόλο μεγάλης σπουδαιότητας σε όλους τους τομείς της κοινωνικής παραγωγής. Υπ' αυτή την έννοια, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι τα ΜΜΕ είναι το πρωτότυπο, ή το «εργαστήριο», των μεταφορντικών εργασιακών διαδικασιών.

4. Η απληστία της όρασης

Σχετικά με την περιέργεια, ο Χάιντεγκερ παραθέτει Αυγουστίνου. Στις *Εξομολογήσεις* (βιβλίο Χ, κεφ. 35) ο περιέργος ορίζεται ως αυτός που παραδίδεται στην *oculorum concupiscentia*, στην απληστία της όρασης, λαχταρώντας να παρακολουθήσει θεάματα περίεργα, ακόμα και τρομερά: «η ηδονή τρέχει πίσω από αυτό που είναι όμορφο, καλαίσθητο, αρμονικό, ηδύ, απαλό· η περιέργεια θέλει να δοκιμάσει και τα αντίθετά τους (...) από τη μανία να δοκιμάσει, να γνωρίσει. Ποια ηδονή θα μπορούσε άραγε να δοκιμάσει κανείς στην τρομερή θέα ενός τεμαχισμένου πτώματος; (...) κι ωστόσο, όποτε συμβεί να βρεθεί οπουδήποτε ένα τέτοιο πτώμα, όλοι τρέχουν εκεί».

Τόσο ο Αυγουστίνος, όσο και ο Χάιντεγκερ θεωρούν την περιέργεια ως μια εκφυλισμένη και διεστραμμένη μορφή της αγάπης για τη γνώση. Ένα *επιστημικό πάθος*, εν τέλει. Πρόκειται για την πληβειακή παρωδία του θεωρητικού βίου,⁷ της στοχαστικής ζωής που είναι αφιερωμένη στην καθαρή γνώση. Ούτε ο περιέργος, ούτε ο φιλόσοφος ωθούνται από πρακτικά ενδιαφέροντα: και οι δύο αποβλέπουν σε μία μάθηση-αυτοσκοπό, σε μία «θέαση» χωρίς εξωγενείς στόχους. Μόνο που, στην περιέργεια, οι αισθήσεις σφετερίζονται τις προνομίες της σκέψης: είναι τα μάτια του σώματος, και όχι τα μεταφορικά του πνεύματος, που παρατηρούν, εξερευνούν, αξιολογούν όλα τα φαινόμενα, άσχετα αν είναι επιφανειακά ή βαθιά, φυσικά ή πνευματικά. Η υπερτροφία της αισθητής εμπειρίας συνεπάγεται ότι η ασκητική θεωρία⁸ μετασχηματίζεται στη «μανία να δοκιμάζεις, να γνωρίζεις» του *voyeur*.⁹

Και την περιέργεια, όπως προηγουμένως τη φλυαρία, ο Χάιντεγκερ την εντάσσει στο χώρο της μη εργασίας. Και αυτή διαδίδεται όταν διακόπτεται η παραγωγική διαδικασία. Τότε είναι που η «θέαση», μέχρι εκείνη τη στιγμή περιορισμένη στην εξυπηρέτηση μιας ιδιαίτερης δραστηριότητας, γίνεται ανήσυχη, κινητή, ευμετάβλητη. Η «όραση» δεν πλαισιώνει πλέον τα όντα βάσει του κριτηρίου της ενδεχόμενης χρηστικότητάς τους, αλλά, αποσυνδεδεμένη από οποιαδήποτε αποστολή, αναζητά ικανοποίηση μόνο στον εαυτό της. Γράφει ο Χάιντεγκερ: «η μέριμνα χαλαρώνει σε δύο περιπτώσεις: είτε για να αναλάβει δυνάμεις, είτε επειδή το έργο έχει επιτελεσθεί. Αυτή η χαλάρωση δεν καταργεί τη μέριμνα, αλλά απελευθερώνει την όραση, απαλλάσσοντάς την από τον κόσμο των έργων». Η απαλλαγή από τον κόσμο των έργων έχει ως αποτέλεσμα η «όραση» να τρέφεται με οποιοδήποτε πράγμα, συμβάν, γεγονός, τα οποία ωστόσο μετατρέπονται σε ισάριθμα *θεάματα*. Η κρίση του Χάιντεγκερ είναι ανέκκλητη: στην περιέργεια φωλιάζει μία ριζική αλλοτρίωση· ο περιέργος «ενδιαφέρεται μόνο για την όψη του κόσμου· με αυτό τον τρόπο, ο περιέργος επιδιώκει να απελευθερωθεί από τον εαυτό του ως είναι-εν-κόσμο».

Δεν είναι δύσκολο να βρούμε εδώ έναν απόηχο των προβληματισμών του Πασκάλ σχετικά με το *divertissement*,¹⁰ σχετικά με τα τεχνάσματα που χρησιμοποιούμε για να ξεγελάμε τον καιρό: «Δεν αναζητάμε ποτέ τα πράγματα, αλλά την αναζήτηση των πραγμάτων»· «η μόνη ανακούφιση από τη δυστυχία μας είναι η ψυχαγωγία, κι ωστόσο αυτή είναι η μεγαλύτερη από τις δυστυχίες μας. Πραγματικά, κυρίως η ψυχαγωγία μάς εμποδίζει να σκεφτούμε τον εαυτό μας και, χωρίς να το καταλαβαίνουμε, μας οδηγεί στην απώλεια. Χωρίς αυτήν θα βυθιζόμασταν στην πλήξη και αυτή θα μας ωθούσε να αναζητήσουμε ένα πιο αποτελεσματικό μέσο για να βγούμε απ' αυτήν. Αλλά η ψυχαγωγία μάς διασκεδάζει και μας κάνει να φτάνουμε ασυναίσθητα στο θάνατο» (B. Pascal, *Pensées*, ed. Chevalier, αρ. 203 και 217).

5. Αφηρημάδας έπαινος

Ακριβώς εδώ, καθώς εξετάζουμε την «απληστία της όρασης», θα ήταν χρήσιμο να κάνουμε μια εκ του σύνεγγυς αντιπαράθεση ανάμεσα στη θέση του Χάιντεγκερ και εκείνης του Βάλτερ Μπένγιαμιν. Μια γενική παρατήρηση: στις περίφημες σελίδες του *Έργου τέχνης την εποχή της τεχνικής αναπαραγωγικότητάς του*, ο Μπένγιαμιν είχε επεξεργαστεί, προφανώς με άλλη ορολογία, μία ιδιόμορφη διάγνωση του «τις», των τρόπων ύπαρξης που είναι τυπικοί της μαζικής κοινωνίας, με δυο λόγια της «μη αυθεντικής ζωής». Μια ειδική παρατήρηση: η «τεχνική αναπαραγωγικότητα» της τέχνης και κάθε είδους εμπειρίας, που επιτυγχάνεται από τα *mass-media*, δεν είναι τίποτε άλλο παρά το καταλληλότερο όργανο για την ικανοποίηση μιας καθολικής και παμφάγας περιέργειας. Τούτου λεχθέντος, ερχόμαστε στο σημαντικότερο σημείο: αυτό που ο Χάιντεγκερ αντιλαμβάνεται ως απειλή, ο Μπένγιαμιν το βλέπει ως *υπόσχεση*· προβαίνει επομένως σε έναν έπαινο αυτής της «μανίας να γνωρίζουμε» την όψη του κόσμου την οποία ο άλλος, αντιθέτως, δυσφημεί.

Τόσο η περιέργεια (στην ανάλυση του Χάιντεγκερ) όσο και η τεχνική αναπαραγωγικότητα (στην ανάλυση του Μπένγιαμιν) επιδιώκουν να καταργήσουν τις αποστάσεις, να καταστήσουν κάθε πράγμα προσιτό στο χέρι μας (ή καλύτερα, στο βλέμμα μας). Χάιντεγκερ: όταν καταλαμβάνεται από την περιέργεια, «το Είναι-εκεί [*Dasein*] αναζητά ό,τι είναι μακρινό, μόνο και μόνο για να το φέρει κοντά ως προς τις εξωτερικές όψεις του». Μπένγιαμιν: «το να έλθουν τα πράγματα πιο κοντά από χωρική και από ανθρωπινή άποψη, είναι για τις σύγχρονες μάζες μία εξαιρετικά ζωντανή απαίτηση, όσο και η τάση ξεπεράσματος της μοναδικότητας οποιουδήποτε δεδομένου μέσω της αποδοχής της αναπαραγωγής του». Αυτή η κλίση προς την εγγύτητα ωστόσο προσλαμβάνει μια σημασία πολύ διαφορετική, και μάλιστα αντίθετη, στους δύο συγγραφείς.

Κατά τον Χάιντεγκερ, ελλείπει μιας επιμελούς «μέριμνας», η προσέγγιση εκείνου που είναι μακρινό και ξένο έχει ως μόνο αποτέλεσμα την καταστροφική κατάργηση της προοπτικής: το βλέμμα δεν διακρίνει πλέον μεταξύ του «πρώτου πλάνου» και «του βάθους πεδίου». Όταν όλα τα πράγματα συγκλίνουν σε μια αδιαφοροποίητη εγγύτητα, δεν υπάρχει πλέον ένα σταθερό κέντρο από το οποίο να τα παρατηρήσουμε. Η περιέργεια μοιάζει με ένα ιπτάμενο χαλί το οποίο, δραπετεύοντας από τη δύναμη της βαρύτητας, περιφέρεται σε χαμηλό ύψος πάνω από το πολύχρωμο πλήθος των φαινομένων. Χωρίς σταθερή κατοικία, είναι καταδικασμένη σε έναν ακατάπαυστο νομαδισμό: «αναζητά την καινοτομία μόνο ως εφελτήριο για μια άλλη καινοτομία», επιδεικνύοντας «χαρακτηριστική ανικανότητα να σταθεί σε αυτό που εμφανίζεται κάθε φορά».

Ο Μπένγιαμιν, αντίθετα, υποστηρίζει ότι η προσέγγιση προς τον κόσμο, την οποία επιτρέπει η τεχνική αναπαραγωγικότητα, διευρύνει και εμπλουτίζει τις ανθρώπινες αντιληπτικές ικανότητες. Η περιπλανώμενη όραση δεν περιορίζεται στο να προσλαμβάνει παθητικά ένα δεδομένο θέαμα, αλλά, αποφασίζοντας κάθε φορά απ' την αρχή τι αξίζει να έρθει στο πρώτο πλάνο και τι πρέπει να σταλεί στο βάθος πεδίου, ασκεί μια κριτική λειτουργία. Τα ΜΜΕ, περιέργεια στη νιοστή δύναμη, εκγυμνάζουν τις αισθήσεις να θεωρούν το γνωστό σαν να ήταν άγνωστο, δηλαδή να διαβλέπουν «ένα τεράστιο και απρόβλεπτο περιθώριο ελευθερίας» ακόμα και στις πιο τετριμμένες και επαναληπτικές πτυχές της καθημερινής εμπειρίας. Αλλά, συγχρόνως, εκγυμνάζουν τις αισθήσεις να κάνουν και το αντίθετο: να θεωρούν το άγνωστο σαν να ήταν γνωστό, να αποκτούν οικειότητα με το απροσδόκητο και με την έκπληξη, να συνηθίζουν στην έλλειψη σταθερών συνηθειών.

Για να δούμε στην τηλεοπτική περιέργεια μια παράδοξη μορφή «θεωρητικού βίου», είναι απαραίτητο να κάνουμε ένα ακόμη βήμα και να προσδιορίσουμε ποια είναι η ειδοποιός ψυχική κατάσταση που χαρακτηρίζει αυτή τη θεώρηση. Ο περιέργος κοιτάζει, μαθαίνει, δοκιμάζει όλα τα πράγματα, χωρίς όμως να τους δίνει προσοχή. Είναι αιωνίως αφηρημένος. Στο φαινόμενο της αφηρημάδας στέκονται, και πάλι κατά τρόπο παράλληλο πλην όμως αντιθετικό, τόσο ο Χάιντεγκερ όσο και ο Μπένγιαμιν. Για τον Χάιντεγκερ, η αφηρημάδα, αυτό το αναπόφευκτο σύστοιχο της ασίγαστης περιέργειας, είναι η προφανής απόδειξη μιας πλήρους εκρίζωσης και μιας πλήρους έλλειψης αυθεντικότητας. Αφηρημένος είναι αυτός που ακολουθεί πάντοτε διαφορετικές, αλλά ισοδύναμες και εναλλάξιμες δυνατότητες: αυτός που είναι παντού και πουθενά: αυτός που δεν αναμένει τίποτα με την δέουσα προσήλωση. Ο Μπένγιαμιν, αντίθετα, εγκωμιάζει απερίφραστα την αφηρημάδα, διακρίνοντας σε αυτήν τον αποτελεσματικότερο τρόπο υποδοχής μιας τεχνητής εμπειρίας (ως τεχνικά ανα-

παραγωγίμης). Γράφει ο Μπένγιαμιν: «Μέσω της αφηρημάδας (...), μπορούμε να ελέγχουμε λαθραία σε ποιο βαθμό η αντίληψή μας είναι σε θέση να εκπληρώνει νέα καθήκοντα (...). Ο κινηματογράφος υποβαθμίζει το λατρευτικό χαρακτήρα [δηλαδή τη λατρεία για το έργο τέχνης θεωρούμενο ως κάτι μοναδικό] όχι μόνο επειδή οδηγεί το κοινό σε μία στάση αξιολόγησης, αλλά και λόγω του γεγονότος ότι, στον κινηματογράφο, αυτή η στάση αξιολόγησης δεν απαιτεί την προσοχή. Το κοινό είναι ένας εξεταστής, αλλά ένας εξεταστής αφηρημένος».

Προφανώς η αφηρημάδα είναι ένα εμπόδιο και ένα όριο για τη διανοητική μάθηση. Η «εργασία της έννοιας» απαιτεί μία άγρυπνη προσοχή, μία προληπτική απόσπαση από κάθε τι που μπορεί να μας αποσπάσει. Τα πράγματα αλλάζουν ριζικά όταν μπαίνει στο παιχνίδι η αισθητηριακή μάθηση: αυτή ευνοείται, και μάλιστα ενισχύεται, από την αφηρημάδα: προϋποθέτει έναν ορισμένο βαθμό διασποράς και αστάθειας. Η τηλεοπτική περιέργεια είναι αισθητηριακή εκμάθηση τεχνασμάτων τεχνικά αναπαραγωγίμων, άμεση αντίληψη διανοητικών προϊόντων, σωματική θέαση επιστημονικών παραδειγμάτων. Οι αισθήσεις (ακόμα και η *oculorum concupiscentia*) ιδιοποιούνται μία αφηρημένη πραγματικότητα, με άλλα λόγια έννοιες υλοποιημένες σε τεχνικές, όχι καταβάλλοντας προσοχή, αλλά επιδεικνύοντας αφηρημάδα. Ναι, πρόκειται για μια θεώρηση αδηφάγα, αλλά, ούτως ειπείν, για μια θεώρηση που πραγματοποιείται πάντα με την άκρη του ματιού και μόνο.

Μετάφραση: Άκης Γαβριηλίδης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- I Ο φιλόσοφος Πάολο Βίρνο γεννήθηκε το 1952 στην Νάπολη. Συνδέθηκε με το χώρο της ιταλικής «Αυτονομίας» και συμμετείχε ενεργά στο κίνημα της δεκαετίας του '70, πράγμα που του στοίχισε μία τριετή φυλάκιση στις αρχές της δεκαετίας του '80. Έζησε αυτοεξόριστος στο Παρίσι μέχρι το '94, οπότε επέστρεψε στην Ιταλία. Σήμερα διδάσκει «ηθική της επικοινωνίας» στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Καλαβρίας. Ανήκει στη συντακτική επιτροπή του περιοδικού *Luogo comune* [Κοινός τόπος]. Μερικά από τα βιβλία του: *Convenzione e materialismo* [Σύμβαση και υλισμός], Roma, ed. Theoria, 1986· *Opportunismo, cynismo et peur. Ambivalence du désenchantement* [Καιροσκοπισμός, κυνισμός και φόβος. Αμφιθυμία της απογοήτευσης], Paris-Combas, editions de l'éclat, 1991· *Mondanità. L'idea di «mondo» tra esperienza sensibile e sfera pubblica* [Κοσμικότητα. Η ιδέα του «κόσμου» μεταξύ αισθητής εμπειρίας και δημόσιας σφαίρας], Roma, ed. Manifestolibri (Le esche, I), 1994· με τον Michael Hardt [επιμ.], *Radical Thought in Italy* [Η ριζοσπαστική σκέψη στην Ιταλία], Minnesota University Press, 1996. Επίσης, έχει γράψει μεταξύ άλλων τα άρθρα: *Il fenomeno del 'déjà vu' e la fine della Storia* [Το φαινόμενο 'déjà vu' και το τέλος της ιστορίας], *I rompicapo del materialista* [Οι σπαζοκεφαλίες του υλιστή], *Afasia e libertà di linguaggio* [Αφασία και ελευθερία της γλώσσας], κ.ά. Στα ελληνικά έχει εκδοθεί το κείμενό του *Δεξιότητες και επανάσταση*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 2002.

Το παρόν κείμενο (*Chiacchiera e curiosità. La «formazione diffusa» nel postfordismo*) δημοσιεύτηκε στο ιταλικό περιοδικό *DeriveApprodi*, τ. 19 (Ανοιξη 2000). [Σ.τ.μ.]

2 Στο πρωτότυπο: *passioni mediatiche*. Επειδή στα ελληνικά δεν υπάρχει ένα αντίστοιχο μονολεκτικό επίθετο και επειδή η απόδοση «πάθη συνδεόμενα με τα μέσα ενημέρωσης» θα βάραινε αρκετά την έκφραση, προτιμήθηκε αυτή η ελαφρώς περιοριστική αλλά πιο λιτή απόδοση. [Σ.τ.μ.]

3 Στο πρωτότυπο: *si*. Πρόκειται και εδώ για ένα σημείο που είναι αδύνατο να αποδοθεί κατά λέξη στα (νέα) ελληνικά, όπου δεν υπάρχει η χρήση του ρήματος στην ενεργητική φωνή με την απρόσωπη αντωνυμία, όπως υπάρχει στις περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες (γαλ. «on», γερμ. «man» κ.ο.κ.). [Σ.τ.μ.]

4 Ευκαιρίες, δυνατότητες (αγγλικά –ή γαλλικά– στο πρωτότυπο). [Σ.τ.μ.]

5 Αποδίδω από την ιταλική μετάφραση των χωρίων του Χάιντεγκερ που χρησιμοποιεί ο Βίρνο. [Σ.τ.μ.]

6 Η ομιλία (ή λόγος)/ η γλώσσα (στο πρωτότυπο χρησιμοποιούνται οι γαλλικές λέξεις, προφανώς ως παραπομπή και ως φόρος τιμής στον Ferdinand de Saussure, ο οποίος ανέλυσε αυτή τη διάκριση). [Σ.τ.μ.]

7 Στο πρωτότυπο οι ελληνικές λέξεις με λατινικά στοιχεία. [Σ.τ.μ.]

8 Και εδώ η ελληνική λέξη με λατινικά στοιχεία. [Σ.τ.μ.]

9 Ηδονοβλεψία (γαλ.). [Σ.τ.μ.]

10 Ψυχαγωγία (γαλ.). [Σ.τ.μ.]

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ '06-'07

ΕΝΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΡΛΑΝΔΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

(επιμ. D. Connolly – Θ. Βαλκάνου) ■ Πορτραίτα μεταφραστών: Αχιλλέας Κυριακίδης (επιμ. Γ. Ζακοπούλου) ■ Χ.Λ. Μπόρχες Οι [αγγλικές] μεταφράσεις του Ομήρου (μτφρ. Α. Κυριακίδης) ■ Δ.Ν. Μαρωνίτης Μεταφράζοντας *Ιλιάδα* ■ Μ. Φραγκόπουλος Έπεα πτερόεντα ■ Σ. Ιγγλέση Μαργέλλου Ταξίδι στην άκρη του Σελίν ■ Μ. Ρήγου Μπέκετ, ο αμετάφραστος ■ C. Jacobs Η τερατώδεια της μετάφρασης (μτφρ. Χ. Ράπτης) ■ Γ. Βέλτσος *Déjà vu* ■ J.-J. Rousseau Λόγος περί επιστημών και τεχνών (επιμ. Ά. Στυλιανού) ■ F. Rastier *L'art de traduire* ■ Άδωνις - Άναλις Φιλία, χρόνος και φως (μτφρ. Μ. Πιμπλής) ■ Νεοελληνική λογοτεχνία σε μετάφραση (επιμ. Ο. Βαρών-Βασάρ): Γ. Βέλτσος, Γ. Βίζυηνός, Γ. Ιωάννου, Κ.Π. Καβάφης, Ν.-Ρ. Παπαγεωργίου, Η.Χ. Παπαδημητρακόπουλος ■ Κ. Μιτσοτάκη Μεταφράζοντας *Ερωτόκριτο in situ* ■ Robert Davreu Ερωτόκριση (μτφρ. Κ. Μπόμπας) ■ Δ. Καργιώτης Ποίηση και πράξη. Αίμος ■

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΩΝ ■ ΣΧΟΛΙΑ

